

*Szolnoki Tudományos Közlemények XI.
Szolnok, 2007.*

TÓTH JÓZSEF

A VÉDELMI CÉLÚ TARTALÉKOLKÁS RENDSZERE, ÉS STRUKTURÁLIS VÁLTOZÁSA NAPJAINKBAN

BEVEZETÉS

A nemzetgazdaság védelmi felkészítése komplex rendszere napjainkban a folyamatosan és intenzíven változó külső és belső körülmények kapcsán állandó vizsgálat tárgyát képezi. A védelmi felkészítés gazdasági aspektusa (ami a gazdaságmozgósítás rendszerében ölt testet) a nemzetgazdaság teljesítményének, és strukturájának változásait képezi le. Nevezetesen a védelem minősített időszaki igényeinek alakulását szükségszerűen kell, hogy kövesse az igénykielégítés módjainak szerkezeti átalakulása.

1. A VÉDELMI CÉLÚ TARTALÉKOK RENDSZERE

A Kormány az Alkotmányban meghatározott minősített időszakokban felhasználható védelmi célú tartalékot /ÁT/ és rögzített ipari kapacitásokat /IK/ tart fenn.

Az ÁT és IK gyűjtőfogalom, amely mint a védelemgazdaság és biztonság érdekeit szolgáló állami készlet a minősített helyzetek esetén felmerülő feladatok végrehajtásának anyagi megalapozását, a természeti vagy egyéb katasztrófák következményeinek felszámolását, piaci zavarokból adódó termelés kiesések elhárítását, a lakossági készletek lecsökkenése esetén azok pótlását, előre nem tervezhető nemzetközi segélyakciókban való részvételünk, nemzetközi gazdasági kapcsolataink fenntartásának lehetőségeit szolgálja.

A honvédelemről szóló 1993. évi CX. törvény szerint az ország védelmi célú tartalékait, hadiipari kapacitását a Kormány határozza meg. A tartalékok vagyoneértékére, összetételére és a törzs- és minimális készletére a tartalékokat kezelő miniszterek tesznek javaslatot.

A védelmi célú tartalék összetételét és rendeltetését tekintve, a következők szerint csoportosítható[2]:

- Gazdaságbiztonsági Tartalék /GT/;
- Állami Céltartalék /ÁC/;

- Állami Egészségügyi Tartalék /ÁEüT/;
- Devizaérték- és pénztartalék-készlet /DP/;
- Rögzített Ipari Kapacitás /IK/.

-

A következőkben a kiemelkedő jelentőségű tartalék elemeket vizsgáljuk meg.

2. A GAZDASÁGBIZTONSÁGI TARTALÉK /GT/

A védelmi célú tartalékok közül a legnagyobb súlyarányú a Gazdaságbiztonsági Tartalék. A Gazdaságbiztonsági Tartalék 1994-ben a 84/1994. számú Kormányrendelet alapján jött létre a Stratégiai Tartalék és a Központi Intervenciók Tartalék összevonásából. A Gazdaságbiztonsági Tartalék rendeltetése a következőképpen határozható meg: a GT az egész nemzetgazdaság vagy egy egész ágazat folyó és minősített időszakos működését, a mozgósított gazdaság feladatai végrehajtását jelentősen befolyásoló, alapvetően fontos energiahordozókat, import alapanyagokat, valamint a lakosság védelmét szolgáló és ellátásában keletkező jelentős kihatású piaci zavarok elhárítására kiszabott kohászati, vegyipari, papír- és nyomdaipari, egyéb ipari és élelmiszeripari termékeket tartalmaz.

A Stratégiai Tartalék 1994-ig az ST és IT összevonásáig elsősorban a hadiipari termeléshez szükséges import nyersanyagokat, a hadsereg részére üzemanyagot, kohászati, vegyipari, papír- és nyomdaipari termékeket tartalmazott és valóban az egész népgazdaság, illetve egyes fontos ágazatok működését befolyásoló készletekkel rendelkezett, és jól illeszkedett az akkori szocialista gazdasági rendszer hiánygazdálkodásához, valamint az adott szövetségi rendszer által biztosított lehetőségekhez. Az ST 1990-ben, a rendszerváltás évében kb. 11 milliárd Ft készlettel rendelkezett, ami az egész állami tartalék 43,8 %-át tette ki.

Az Intervenciók Tartalék a belső piaci problémák elhárítására, taktikai vételekre és eladásokra, a lakosság biztonságos ellátására szolgáló készletekkel és pénzeszközökkel /un. intervenciók alappal/ rendelkezett, összesen 9,5 milliárd Ft értékben.

A Gazdaságbiztonsági Tartalék az alábbi termékcsoportokat tartalmazza:

- **bányászati termékek** /szén/;
- **-kohászati termékek** /ónozott acéllemez, keményólom, ferro-szilícium, ferrokróm, szilikomangán, réz, horgany, nikkel, ólom, ón, szilícium, magnézium/;
- **gumiabroncsok** /kettős felhasználású tehergépkocsi abroncsok, speciális, importból származó gumiabroncsok az MH és a Határőrség harcjárműveihez/;
- **háztartási és vegyipari termékek** /mosószer, mosogatószer, szappan, gyufa, vatta/;
- **bőr és textil termékek** /marhabőr, talpbélés, talpgumi, tereptarka szövet/;
- **élelmiszerek** /só, tea, fekete bors, étolaj, cukor, konzervek/
- **mezőgazdasági termékek** /vetőmag, étkezési búza, takarmány kukorica/;
- **vegyvédelmi eszközök** /gázálar, tartalékszűrő, vegyvédelmi ruha/.

A fenti termék-összetételből látható, hogy a Gazdaságbiztonsági Tartalék szinte változatlanul tartalmazza a volt Stratégiai Tartalék és Intervenciók Tartalék termékeit. /Jelentős változást csak a hadsereg

részére tárolt üzemanyag értékesítése és helyette vegyvédelmi eszközök, tereptarka szövet beszerzése, valamint a papíripari készletek megszüntetése jelentett./

A GT összetétele sok esetben nem felel meg a megváltozott körülmények miatt alapvető rendeltetésének. Az utóbbi időben történt katasztrófa események is kiemelték a meglévő tartalékok strukturális hiányosságait.

A rendszerváltozás óta eltelt időben csupán a tartalékokat kezelő szervezet és a tartalékolás finanszírozásának rendszere alakult át, de nem változott az a „tartalékolási filozófia”, amely egy teljesen más politikai, gazdasági és szövetségi rendszerben született, ahhoz megfelelően illeszkedett a kiépített tartalékolási rendszer.

A szervezet és a finanszírozási rendszer megváltoztatásával egyidőben nem fogalmazódtak meg azok a célok, amelyek elérését tartalékolással kell megvalósítani. Az állami tartalékolási filozófia meghatározásakor a Gazdaságbiztonsági Tartalék nagyléptékű céljai a következők lehetnek:

- intervenció /elsősorban mezőgazdasági termékek esetében;
- a lakosság fogyasztási cikkekkel történő ellátásában bekövetkező zavarok elhárítása /nagyobb méretű termelés kiesés, sztrájkok, jelentősebb menekült hullám, stb./;
- a mozgósított fegyveres erők fogyasztási cikkekkel történő ellátása a mozgósítást követő időszakban;
- a természeti vagy ipari katasztrófák hatásainak felszámolása, csökkentése.

A célok meghatározása jelentősen megváltoztathatja a készletek összetételét.

Bányászati termékek

Várhatóan az elkövetkező években is szükség lesz bizonyos nagyságú szénkészletek fenntartására, kimondottan a lakossági ellátás zavartalanságának biztosítására. Valószínű, hogy a szükséges mennyiség a jövőben csökken, de egy ésszerű nagyságú készlet fenntartása még hosszabb ideig indokolt lehet.

Kohászati termékek

Ebbe a termékcsoporthoz tartoznak azok az anyagok, amelyek az egykori Stratégiai Tartalék jelentős részét képezték és elsősorban a magyar hadiipar működési biztonságát jelentették olyan körülmények között, amikor számolni lehetett azzal, hogy adott esetben a beszerzési csatornák bedugulnak. A jelenlegi helyzetben, amikor ez a lehetőség már nem áll fenn, ezeknek a készleteknek nincs gazdasági vagy védelmi jelentősége. A magyar hadiipar (védelmi ipar) mai méretei egyébként sem indokolnának készletek fenntartását.

Gumiabroncsok

A rendszerváltást követő gazdasági szerkezetváltozás szükségtelenné teszi a gumiabroncsok állami tartalékban történő készletezését. Különösen vonatkozik ez a kizárólag speciális katonai járművekhez felhasználható abroncsokra. Az ilyen jellegű késztermékek helye a Magyar Honvédség tartalék-készleteiben van. A speciális gumiabroncsokra nincs kereslet, eladásuk a polgári kereskedelemben

lehetetlen. Minden szempontból kifogástalan megoldást jelentene, ha a Magyar Honvédség kivásárolná ezeket a speciális gumiabroncsokat és a saját tartalékába helyezné azokat.

A kettős felhasználású /polgári és katonai/ gumiabroncsok /ha készletezésük szükségessége indokolt/ maradhatnak a GT készletében, hiszen ezek frissítő cseréje megoldható.

Háztartási és vegyipari cikkek

Az ilyen jellegű áruk készletben tartása, mivel elsősorban lakossági célokat szolgál, indokolt. Szükséges azonban a készletek összetételének és mennyiségének alapos felülvizsgálata. Azoknak a cikkeknek a készletben tartása célszerű, amelyekre adott esetben gyorsan van szükség /a folyó termelésből való biztosítása az időtényező miatt nem lehetséges/ és amelyekre normális helyzetben is van kereslet, hogy a frissítő cseréjük megoldható legyen.

Bőr, textil termékek

Erre az árucsoportra az jellemző, hogy kimondottan a fegyveres erők igényét elégíti ki, csak az általa előírt technológiával használható fel. A szavatossági időn belüli frissítő csere nem biztosított az igen csekély kivásárlás miatt. A tapasztalatok alapján megállapítható, hogy ezekre a készletekre nincs szükség. A HM és BM beszerzéseit nem befolyásolja, katonai védelmi jelentősége nincs, igen jelentős nagyságú pénzt köt le. Folyamatos csökkentése, majd végül felszámolása indokolt.

Élelmiszerek

Ez az árucsoport az, amelyre szükség lehet mind a lakossági ellátás, mind pedig a piaci zavarelhárítás céljából. Szükség lehet a mozgósított fegyveres erők mozgósítás utáni közvetlen időszakban (demobilizáció) történő ellátása céljából is. A készletek összetételét és nagyságát oly módon kell meghatározni, hogy a frissítő csere megoldható legyen.

Mezőgazdasági termékek

A mezőgazdasági termékekből képzett készletek /vetőmagok, étkezési búza, takarmánykukorica/ jelentik az állami tartalék azon részének legnagyobb részét, amely piaci zavarelhárításra szolgál. Ezekre a készletekre változatlanul szükség van, összetételüket és mértéküket évről-évre a piaci lehetőségek és előrejelzések alapján lenne szükséges meghatározni.

Vegyivédelmi felszerelések

E termékcsoporthoz tartozó cikkek készlete a GTTB határozata alapján 1995. óta folyamatosan fejlesztés alatt áll. Valójában a tárolt eszközök nemcsak a rendkívüli állapot idején jelentkező többlet igény kielégítésére szolgálnak, hanem a békében meglévő állománynak szükséges, de a költségvetés szűkössége miatt nem beszerezhető mennyiséget is tartalmazzák. Az utóbbi időben, rendkívüli mértékben megnövekedett minősített időszakos igény jórészt éppen a BM vegyivédelmi eszközök beszerzésére vonatkozó követelményeiből adódik.

Az utóbbi években bekövetkezett természeti katasztrófa események megerősítették a gyorsan mobilizálható, a katasztrófák hatásainak felszámolásához vagy csökkentéséhez szükséges tartalékok szükségességét. A tartalékok összetételét /például: homokzsák, klórmész, fáklya, takarók, lapát, stb./ az illetékes szakemberek javaslata alapján kell kialakítani.

3. AZ ÁLLAMI EGÉSZSÉGÜGYI TARTALÉK /ÁEÜT/

Az Egészségügyi Minisztérium által felügyelt Állami Egészségügyi Tartalékra a továbbiakban is szükség lesz. Az elmúlt évek válsághelyzetei során kiadott, illetve felhasznált készleteket ugyan részben pótolni tudták, de a feltöltöttség szintje az előírttal szemben csak 20 %. Ez az a tartalékfajta, amelynek megkérdőjelezhetetlen a fontossága mind rendkívüli időszakban, mind pedig katasztrófa helyzetek esetén és ilyen arányú leépülésüket nem indokolja semmiféle rövidtávú költségvetési érdek.

4. RÖGZÍTETT IPARI KAPACITÁSOK

A rögzített ipari kapacitás a tartalékolás különleges formája. Feladata, hogy néhány nagy tömegben alkalmazásra kerülő, alapvető fontosságú termékfeleség gyártására vagy javítására, változtatható volumenű vagy adott időszakban aktivizálható kapacitás álljon rendelkezésre. A felkészülést végzőnek gazdasági megfontolás és a termék gyártási és eltarthatósági ideje /gyártás felfutás max. 90-180 nap/ alapján kell eldöntenie, hogy a készterméket fizikailag készletezzék és tárolják, vagy pedig a készregyártó kapacitást rögzítsék, esetleg a kettő kombinációját alkalmazzák.

A rendszerváltást megelőző időben megrendelés hiányában a meglévő hadiipari kapacitás nagy részén nem folyt békeidőszakban termelés, ezeket Kormányhatározatban rögzítették, az állami vállalatoknál kötelező volt ezen kapacitásokat fenntartani, termelőképességét megőrizni. Elvileg ehhez a vállalatok költségterítést is kaptak, amely azonban legtöbb esetben messze nem fedezte a valóságos költségeket.

Az ily módon fenntartott kapacitás óriási mértékűre duzzadt és rendkívül sok hátránnyal járt. Konzerválta az elavult technológiákat és termékeket, akadályozta a fejlesztést, nagy összeget vitt el a fenntartás a költségvetésből feleslegesen, nagy terhet jelentett a vállalatnak. A rögzített kapacitásokhoz állami céltartalékot kellett rendelni, amely a késztermék gyártásához szükséges alkatrészekből, részegységekből állt, ami szintén igen költséges volt. Az így jelentkező magas költségek ellenére igen kétséges volt, hogy a legtöbb termék gyártása megkezdőhetett volna az előírt átállási időre, mert vagy a termékhez rendelt állami céltartalék nem volt teljes, vagy a termelő berendezések állapota nem volt megfelelő, vagy pedig már olyan régen nem gyártották, hogy nem volt elég szakember a gyártáshoz. Bonyolultabb, összetettebb termékeknel ugyanezeket kellett végrehajtani az első, sőt néha a másodrendű kooperációs vállalatoknál is. A rögzített kapacitások leépítése már a rendszerváltás előtt megkezdődött, majd a kilencvenes években radikálisan felgyorsult.

Sokak véleménye szerint a rögzített kapacitások fenntartása ma még szükséges, de rossz megoldás a védelmi felkészítésben. Jelenleg még a korszerűtlen technológiák nem teszik lehetővé, hogy bizonyos termelő eszközök „hidegen” tartása nélkül képes legyen egy vállalat egy termék legyártására rövid időn belül /ez sok esetben a termék korszerűtlenségére vezethető vissza/.

Több esetben egy-egy újonnan kifejlesztett termék gyártása sem folytatódhat, mivel a honvédségnek nincs elég pénze a beszerzésekre /pl. kézigránát, harckocsik elleni akna/, így az illető termék béke szükséglete is mint rendkívüli időszaki igény a „rögzített kapacitás” kielégítési formába kerül.

A rögzített ipari kapacitásra, mint igénykielégítési formára még hosszabb ideig szükség lehet, fenntartása és megfelelő finanszírozása szűkebb körben ugyan, de indokolt.

Folyamatosan elemezve az ország védelmével kapcsolatos elgondolásokat, a környezetünkben végbemenő társadalmi, politikai és gazdasági változásokat, NATO tagságunkból eredő kötelezettségeinket jelenleg a készletezési tevékenység átmenetileg - alapvetően a követelmények konkrét meghatározásáig - a tendenciák figyelembevételével történik. Ilyen készletképzési tendenciák:

- **a meglévő készletek csökkentése:** a jelenleg meglévő készletek mértékét a volt szövetségi rendszerből adódott feladatok határozták meg más hadászati elgondolás és az önellátás követelményei szerint, ezért méretüket és összetételüket tekintve, jelentősen meghaladják az új követelmény szerint szükséges mértéket

- **egyes készletek megszüntetése:** a közúti gépjármű állományban bekövetkezett származási és típusváltozás megkérdőjelezi az e téren korábban készletezett fődarabok és alkatrészek létjogosultságát. A készletképzés alapvető indoka a gyártó ország beszállítási bizonytalansága volt. A nyugati gépjárműveknél biztosított a folyamatos ellátás. Ezért, valamint a fődarabok és alkatrészek tetemes költsége miatt a továbbiakban nem célszerű e tartalék fenntartása

- **az egyes központi készletek átadása** /amennyiben a tervezett számvetések igazolják, hogy a gazdálkodó szervezeteknél keletkeznek olyan mérvű készletek, amelyek a normális - vagy azt kissé meghaladó - üzemmenet fenntartásához szükségesek, illetve nagyságrendjük kielégíti a minősített időszakok bevezetése esetén szükséges igényeket, akkor a meglévő készleteket is oda célszerű telepíteni/;

- **a szerződéses készletképzés kiszélesítése** /konkrét anyagi készletképzés helyett célszerű vizsgálat tárgyává tenni annak lehetőségét, hogy elővásárlással, határidős kötésekkel történjenek a készletképzések/.

Az Állami Céltartalékban szereplő többi tartalék /BM, HM, FVM, GM, PM kezelésében lévők/ aránya az előzőekhez képest igen kicsi. Fejlesztésük a költségvetésből történik, így ez a kötöttség meghatározza /korlátozza/ mozgásterüket, amit a pótlólagos költségvetési források hiányában a stagnáló készletérték is mutat. Ezen tartalékok nagy része a rögzített ipari kapacitásokhoz rendelt alkatrészekből, részegységekből áll és mivel a rögzített kapacitások növelése nem cél a jövőben, az ilyen céltartalékok mennyisége sem növekedhet jelentősen.

A tartalékokkal való gazdálkodás számtalan kérdéstől terhelt probléma. Alapvető kérdésként vetődik fel a tartalékok, mint készletek nagysága és összetétele, az ezzel összefüggő logisztikai jellegű problémák (raktározás, deponálás, stb.). Sajátos problémaként jelentkezhet a készletek dinamikájának elemzése békeidőszakban, és a különböző minősített időszakokban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Elgondolások a GKM védelmi célú tartalékolási stratégiájának megalapozásához. Tanulmány. ÁSZ Fejlesztési és Módszertani Intézet, 2003.
2. Tóth J.- Gazda P.: Védelemgazdaságtan Egyetemi Jegyzet, ZMNE, Budapest, 2002.